

Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz*

Gökhan Demirtaş¹

Şule Yüksel Çakırca²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisini incelemektir. Çalışma, 2013-2016 yılları arasında Türkiye’nin göç aldığı 125 ülke ile dış ticareti üzerine odaklanmaktadır. Bu amaçla panel veri yöntemi kullanılarak tahmin edilen modeller, OECD üyesi ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Modellerde yer alan değişkenler, genişletilmiş çekim modeline göre belirlenmiştir. Çalışmanın iki temel sonucu bulunmaktadır. İlk olarak hem OECD ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeler için oluşturulan modellerde uluslararası göçün ihracat, ithalat ve dış ticaret üzerine etkisi pozitifdir. İkinci olarak Türkiye’de uluslararası göçün ithalat üzerindeki pozitif etkisi, ihracat üzerindeki etkisinden daha büyüktür. Bu sonuç, Türkiye’de tercih etkisinin ağ etkisinden daha baskın olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye’ye daha nitelikli iş gücüne sahip göçmenlerin gelmesini özendirecek politikalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası göç, Dış ticaret, Panel veri analizi, Genişletilmiş çekim modeli

The Effect of International Migration on Foreign Trade: An Empirical Analysis for Turkey

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of international migration on foreign trade in Turkey. The study focuses on the trade of Turkey with 125 countries during the period from 2013 to 2016. For this purpose, the models estimated by using panel data method are divided into two groups: OECD member countries and developing countries. The variables in the models are determined by the augmented gravity model. There are two main results of the study. First, the effects of international migration on exports, imports and foreign trade are positive in the models for both OECD countries and developing countries. Second, the positive impact of international migration on imports is greater than the impact on exports in Turkey. This result indicates that the preference effect is more dominant than the network effect in Turkey. There is also a need for policies to encourage more qualified immigrants to come to Turkey.

Keywords

International migration, Trade, Panel data analysis, Augmented gravity model

* Bu çalışma, 2018 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Gökhan Demirtaş’ın danışmanlığında hazırlanan Şule Yüksel Çakırca’nın aynı başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

1 **Sorumlu Yazar:** Gökhan Demirtaş (Doç. Dr.), Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye. E-posta: demirtas@aku.edu.tr ORCID: 0000-0002-6757-5613

2 Şule Yüksel Çakırca (Doktora Öğrencisi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye. E-posta: sulecakirca@gmail.com ORCID: 0000-0002-6439-8471

Atf: Demirtas, G. ve Cakirca, S. Y. (2019). Uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 28(2), 141–163. <http://doi.org/10.26650/siyasal.2019.28.2.0055>

Extended Summary

The impact of international migration on foreign trade manifests itself through two channels: preference and network effects. The continuation of the consumption habits of the immigrant in his/her country of origin also leads to a demand for the goods of the immigrated country in the host country. Besides, immigrants can lead to changes in the consumption patterns of the citizens in the host country where they live. Considering all these effects, the increase in the demand for the goods of the home countries will increase the imports in the host country. This is called the preference effect. There is a network system that connects individuals in the home country and the host country. Social and economic relations between individuals are maintained through some formal or informal groups. These connections contribute to the increase in the relationship between the two countries. Immigrants help business activities to increase by establishing business contacts with individuals in the host country. Another important effect is that they accelerate the flow of information between the host and home countries by sharing the information they have with their host country. Increased knowledge leads to a reduction in transaction costs in trade. These effects are called network effects. The preference effect increases the imports of the host country, while the network effect increases both exports and imports.

This study aims to examine the impact of international migration on foreign trade. For this purpose, panel data analysis is used in the study. The analysis includes the foreign trade data that Turkey made with 125 countries from which Turkey received immigrants between 2013 and 2016. The sample of the study is divided into two groups including 33 industrialized OECD and 92 developing countries. This distinction constitutes a homogeneous sample because it includes the countries that are more similar to each other. The random effect model is preferred because the number of units in the sample is greater than the time period, the sample does not include all possible countries, and the use of a variable that does not change over time such as distance. The variables used in the analysis are determined according to the augmented gravity model. In the models, foreign trade variables include exports, imports and the sum of the two are used as dependent variables, while income level, distance, population and nominal exchange rate variables as well as migration variable are considered as explanatory variables. Taking Turkey as a home country, some studies examined the impact of international migration on trade. These studies have been carried out on migration from Turkey to Western countries. To the best of our knowledge, there is no empirical study taking Turkey as the host country in the relevant literature.

As the distance variable representing the distance between Turkey and other countries does not change in years in the panel gravity model, it has a dummy structure. Therefore, the distance variable cannot be used in the fixed effects model based on many dummy variables by their nature. In addition, the countries included in the sample consist of a random selection as their data are available. For these reasons, all of the models in the study are estimated using the random-effects model. The Feasible Generalized Least Square (FGLS) estimator is used to make a prediction free of problems such as cross-sectional dependence, heteroscedasticity and autocorrelation in the estimated linear regression models based on panel data method.

According to the main result of the study, the impact of international migrants coming to Turkey between 2013 and 2016 contributed positively to Turkey's trade. This result is valid for Turkey's trade both with OECD countries and with developing countries. Also, international migration has a positive impact on Turkey's exports and imports in both groups of countries. The main result of the study is in accord with the expectations. This result shows that international migrants contribute to the welfare of the communities they live in. In other words, foreign trade has an important social benefit for the acceptability of international migration. This is because, the positive effect of international migration on foreign trade in a country is known by the citizens in that country, which may favorably change the perspective towards migrants or reduce negative attitudes towards immigrants in host countries

When the empirical results are examined in detail in terms of variables representing foreign trade, another significant result emerges. Accordingly, the impact of international migrants on import is larger than export in Turkey. This is valid for both OECD countries and developing countries. This result shows that the preference effect emerges predominantly. It is possible to say that migrants in Turkey meet a part of the demand for final goods through imports. For this purpose, new empirical studies on the determinants of intra-industry trade are needed in future studies. The impact of international migration on import is larger than export meaning that migrants residing in Turkey lack high-quality human capital.

Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası göçmen sayısında artış meydana gelmiştir. Yaşanan savaşlar, toplumsal, siyasal ve ekonomik olaylar bireylerin göç etmesi için temel itici sebepler olmaktadır. Düşük ücretler, yoksulluk, işsizlik, şiddet, güvensiz ortam, ayrımcılık, zayıf hükümet yapıları ve dini baskılar bireyleri göç etmeye iten unsurlar arasında sayılmaktadır. Bunların dışında daha iyi bir iş bulma ihtimali, yaşam standartlarını yükseltme isteği, özgürlük talebi, daha güvenli bir ortam ve mesleki gelişim olanağı gibi unsurlar ise göçü çekici hale getirmektedir. Yaşadıkları ülkede eğitim şartlarının yetersiz olması nedeniyle bireyler, özellikle daha iyi bir eğitim alma isteğiyle göç etmektedir. Göçün ülke ekonomilerine birçok etkisi vardır. Göç eden bireylerin daha düşük ücretlerle çalışması göç alan ülkedeki işverenlerin iş gücü maliyetlerini azaltmaktadır. Küreselleşme ile birlikte artan uluslararası göçler, iş gücü için bir dünya pazarının oluşmasına katkıda bulunur. Diğer yandan düşük yetenekli işçilerin, kendi ülkelerine göre verimliliğin daha yüksek olduğu ülkelere göç ederek kendi ülkesine havale (göçmen işçi geliri) göndermesi, uluslararası göçün göç veren ülke için en önemli faydalarından birisidir. Ayrıca uluslararası göç bir ülkenin rekabet gücünü artırır. Göçün avantajlarının yanı sıra bazı dezavantajları da vardır. Göçmenlerin gittikleri ülkede kontrolsüz bir şekilde iş gücü piyasalarına girmesi o ülkede gelir dağılımı adaletsizliğine neden olabilir. Ayrıca işçi göçü dışa bağımlılığı arttırabilir. Uluslararası göçün dış ticaret üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Bir ülkedeki göçmen nüfusunda meydana gelen artış, ülkenin dış ticaretini arttırmaktadır.

Uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisi, tercih ve ağ etkisi olmak üzere iki kanal aracılığıyla gerçekleşmektedir. Göç eden bireyin kendi ülkesindeki tüketim alışkanlıklarına göç ettiği ülkede de devam etmesi, ev sahibi ülkede göç edilen ülkenin mallarına yönelik talebi beraberinde getirir. Ayrıca göç eden bireyler, göç ettikleri ülkedeki vatandaşların tüketim alışkanlıklarının değişmesine de yol açabilir. Bütün bu etkiler göz önüne alındığında göç veren ülkelerin mallarına olan talebin artması ev sahibi ülkedeki ithalatı arttıracaktır. Buna tercih etkisi denilmektedir. Göç veren ülke ve ev sahibi ülkedeki bireyleri birbirine bağlayan bir ağ sistemi vardır. Resmi ya da gayri resmi olarak oluşan bu gruplar yoluyla bireyler arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkiler devam ettirilir. Bu bağlar iki ülke arasındaki ilişkinin artmasına katkıda bulunur. Göç eden bireyler, göç ettikleri ülkedeki bireylerle iş bağlantıları kurarak ticari faaliyetlerin artmasına imkan sağlamaktadır. Bir diğer önemli etki ise kendi ülkelerinde sahip oldukları bilgileri ev sahibi ülkeyle paylaşarak iki ülke arasındaki bilgi akışını hızlandırmalarıdır. Bilginin artması ticarete işlem maliyetlerinin azalmasına neden olur. Bu etkilere, ağ etkisi denilmektedir. Tercih etkisi, ev sahibi ülkenin ithalatını artırırken ağ etkisi ise hem ihracatı hem de ithalatını arttırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisini incelemektir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Analiz, Türkiye'nin 2013-2016 yılları arasında göç aldığı 125 ülkeyle yaptığı dış ticaret verisini içermektedir. Çalışmanın örnekleme, sanayileşmiş 33 OECD üyesi ülkeyi ve gelişmekte olan 92 ülkeyi içeren iki gruba ayrılmıştır. Bu ayrım, birbirine görece daha çok benzeyen ülkelerin bir arada olması nedeniyle homojen bir örneklem oluşturmaktadır. Örneklemdeki birim sayısının zaman periyodundan büyük olması, eldeki örneklemin olası bütün birimleri

kapsamaması ve uzaklık gibi zaman içinde değişmeyen bir değişken kullanılması rassal etkiler modelinin tercih edilmesine neden olmuştur. Uygulama bölümünde kullanılan değişkenler, genişletilmiş çekim modeline göre belirlenmiştir. Modellerde bağımlı değişken olarak ihracat, ithalat ve ikisinin toplamından oluşan dış ticaret değişkenleri kullanılırken açıklayıcı değişken olarak gelir düzeyi, mesafe, nüfus ve nominal döviz kuru değişkenlerinin yanı sıra göç değişkeni ele alınmıştır.

Çalışmadaki ampirik analizle Türkiye'ye gelen göçmenlerin Türkiye ekonomisindeki refah düzeyi üzerine etkisi dış ticaret açısından ortaya konulacaktır. Konuyla ilgili literatür tarandığında uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisini ele alan ampirik çalışmalarda Türkiye'nin göç veren ülke olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar, Türkiye'nin Batılı ülkelere verdiği göç üzerine yapılmıştır. Literatürde Türkiye'nin aldığı göç üzerine odaklanan ampirik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Belirtilen bu nokta, çalışmanın en önemli özgünlük nedenidir. Bununla birlikte çalışmada toplam dış ticaret, ihracat ve ithalat gibi 3 farklı bağımlı değişken ele alınmaktadır. Böylece göçmenlerin Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı üzerindeki etkisi ayrıştırılacaktır. Uluslararası göçün ihracat ve ithalat üzerine etkisini ayrıştırmak, Türkiye'ye gelen göçmenlerin iş gücü niteliği üzerine tahminde bulunma imkânı verecektir. Ayrıca çalışmanın ülke gruplarına göre tahminleri içermesi, Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerden aldığı göçü değerlendirmek açısından da öneme sahiptir.

Teorik Arkaplan

Son dönemde artan göç hareketlerinin küresel ticaretteki artışın sebebi olabileceği yönünde yaygınca bir kana bulunmaktadır. Elde edilen ampirik sonuçlara göre göçün dış ticaret üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Göç eden insanların niteliği de bu ilişki üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Göç eden kişilerin bilgi birikimlerinin olması, bir mesleğe sahip olmaları ve göç ettikleri ülkenin dilini biliyor olmaları ekonomide önemli bir rol oynamaktır. Nitelikli iş gücüne sahip göçmenler, ticari bağlantıların sağlamasını daha kolay hale getirir. Bu durum göçün ticaret üzerindeki pozitif etkisini arttırmaktadır. (Head ve Ries, 1998: s. 49). Göçe bağlı nüfus artışı toplam talebi arttıracak için ithalatı da arttırır. Göçmenlerin varlığı daha fazla iş gücü hareketliliğine sebep olacaktır. İşçilerin daha düşük ücretlerle çalıştırılması birim üretim maliyetlerini düşürecek ve ihracatı arttıracaktır. Bu etki de ülkenin uluslararası rekabet gücünü daha çok arttırmaktadır. (Genç, Gheasi, Nijkamp ve Poot, 2011: s. 1).

Göçün dış ticaret üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna dair görüşlere rağmen göç alan ülkelerdeki halkın göçe bakış açısı ise negatif olabilmektedir. Göç alan ülkedeki vatandaşlar için nüfus artışı, kaynakların tükeneceği ve bunun sonucu olarak yaşam standartlarının azalacağı korkusunu beraberinde getirir. Göç alan ülke açısından ise göçmenlerin istikrarsız ve geçici gelir kaynağı oldukları düşünüldüğü için gelir dağılımında adaletsizliğe yol açtığı savunulmaktadır. Ayrıca işçi göçünün enflasyonun artmasına sebep olacağı ve ekonomiyi zayıflatacağı yönünde görüşler vardır. Göç veren ülke açısından ise göçle birlikte insan sermayesinde kayıplar yaşanacağı ve beyin göçüne sebep olduğu için göçe karşı olumsuz bir bakışa sahip görüşler mevcuttur. Ayrıca göçle birlikte dışa bağımlılık da artacaktır. (Kandemir, 2010: s. 31-32).

Yukarıda belirtilen endişeler göç alan toplumlarda göçe karşı olumsuz bir tutum oluşmasına sebep olmaktadır. Göç alan ülkelerde göçün dış ticaret üzerindeki pozitif

etkisinin ortaya konması, o ülkedeki vatandaşların göçmenlere bakış açısını iyimser yönde değiştirebilir. Öte yandan göçe karşı kötümser görüşler, teknolojik ilerlemeyi ve verimlilik artışını hesaba katmamaktadır. Son iki yüz yıldır dünya nüfusu artmıştır. Bu artış yaşam standartlarını azaltmak yerine iyileştirmiş, ölüm oranlarında azalmalar meydana gelmiş ve kişi başına düşen gıda üretimi nüfus artışından daha hızlı oranda artış göstermiştir. (Lung, 2008: s. 39). Göçmenlerin yoğun bir şekilde ülkelere girmesi ülkelerin ticaret rejimlerinde ani değişimleri beraberinde getirir. (Ebmer ve Zimmermann, 1998: s. 4). Ülkelerin ekonomik kalkınmalarını desteklemek için göçün ticaret üzerindeki etkisini göz önüne alarak daha elverişli göç politikaları geliştirilebilir. (Bacarreza ve Ehrlich, 2006: s. 2). Almanya'da düzenlenen emek piyasası politikası¹ ve OECD ülkelerinin çoğunda bulunan göçmen politikaları² bu duruma örnek olarak verilebilir.

İkame ve Tamamlayıcılık İlişkisi

Küreselleşmeyle birlikte birçok ülke ticaret politikalarını liberalleşirmiş ve ticari engelleri kaldırmıştır. Küreselleşen bir dünyada ticaret ve faktör hareketleri arasındaki bağlantı giderek önem kazanan bir konudur. Özellikle uluslararası ticaret ve göçün birbirlerinin ikamesi mi yoksa tamamlayıcısı mı oldukları yönünde halen tartışmalar mevcuttur. Bu ilişkiyi açıklamak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki; Ricardocu ve Heckscher-Ohlin modeli olarak da bilinen geleneksel ticaret teorisidir. Bu teoriye göre faktör hareketleri ve ticaret birbirinin ikamesidir. İkincisi, faktör fiyatlarının denkleşmesi (Heckscher-Ohlin-Samuelson) teoremidir. Bu teoreme göre, uzmanlaşmanın tam olarak sağlanmadığı durumlarda ülkeler arasındaki nihai mal ticareti ile iş gücü hareketleri birbirinin yerine geçebilmektedir. Böylece bol olan faktörün fiyatı düşerek ticaretteki iki taraf arasında faktör fiyatları denkleşmektedir. Başka bir deyişle mal ticareti ile iş gücü ticareti birbirini ikame etmektedir. Bu durumda bir ülkeden emek yoğun bir mal ithal etmek ile iş gücü ithal etmek aynı şeyi ifade eder. Eğer iş gücü hareketliliği yoksa bu mekanizma ülkeler arasındaki ücretlerin eşitlenmesine sebep olur. (Faustino ve Leitao, 2008).

Göç veren ülke açısından değerlendirildiğinde ise durum tersine yorumlandığı zaman emek yoğun bir mal ihraç etmekle emeği ihraç etmek aynı şeydir. İki ülke arasında iş gücü göçü arttıkça ikili ticaretin azalacağı öngörülmektedir. Ancak bu durum endüstri-İçi ticaret için ele alındığında iş gücü göçü dış ticareti arttırmaktadır. Son olarak yeni ticaret teorisine göre göç ile ticaret arasındaki ilişki işlem maliyetleri yoluyla sağlanmaktadır. (Karagöz, 2011: s. 58). Heckscher-Ohlin teoreminin bazı varsayımlarının kaldırılması durumunda uluslararası göç ve dış ticaret arasındaki ikame ilişkisinin, tamamlayıcılık ilişkisine dönüşebileceğini vurgulayan bazı çalışmalar da mevcuttur. Bu teoremin varsayımlarından birisi ülkelerin aynı teknoloji seviyesine sahip olmasıdır. Bu varsayım

1 Bununla ilgili olarak Almanya'da 1960-1970 yıllarında emek piyasası politikası düzenlenmiştir. Bu politika yabancı işçilerin ülkeye girişini teşvik eden bir işe alım politikasını oluşturmaktadır. Türkiye, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi çeşitli ülkelerle iş gücü göçü sıkıntısını aşmak için ikili istihdam anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalar ekonomik büyümeyi teşvik etmekte ve göç eden halkın yaşam standartlarını arttırmaktadır. Ayrıca çalışma saatlerinin kısıtlanması gibi emek reformları, artan göçlerle desteklenmiştir. (Bruder, 2004: s. 2)

2 OECD ülkelerinin büyük bir kısmı, nitelikli kişileri cezbetmeyi hedefleyen göçmen politikaları uygulamıştır. Aynı zamanda ekonomiyi güçlendirmek adına düşük vasıflı göçmenlerin yüksek vasıflı göçmenlerle tanışması için ortam hazırlanmıştır. (Lin ve Yang, 2017: s. 362).

kaldırıldığında ülkeler arasındaki teknolojik farklılıkların, ticaretin oluşmasına sebep olacağı vurgulanmaktadır. İleri teknoloji kullanan bir ülkede bir malın üretimi, geleneksel üretim yöntemleri kullanılan bir ülkeye göre çok daha fazladır. İleri teknoloji sayesinde o malı üreten ülkenin, geleneksel yöntemlerle üreten ülkeye malı ihraç ettiğini varsayalım. Bu durum ithalatçı ülkede geçimini o malın üretimiyle sağlayan tarım işçilerinin, ihracatçı ülkeye göç etmesine neden olacaktır. Bunun sonucunda teknolojik farklılıklardan kaynaklanan dış ticaret ile ters yönlü göç akımı birbirini tamamlayacaktır. Teknolojik açıdan daha ileri seviyede olan ülkede daha yüksek emek verimliliği nedeniyle ücretlerin yüksek olacağı ve oluşan bu ücret farklılıklarının da göç akımlarını uyaracağı ortaya konulmuştur. (Emirhan, 2014: s. 612).

Öte yandan üretim faktörleri olarak emek ve sermayenin ele alındığı ve üretim faktörlerinin homojen kabul edildiği Heckscher-Ohlin modelinden farklı olarak emeğin nitelikli ve niteliksiz olarak ayrıldığı durumda sonuçlar değişiklik gösterecektir. Iranzo ve Peri (2009)'ye göre Batı Avrupa daha büyük bir pazara ve daha yüksek bir teknolojiye sahip olduğu için Doğu Avrupa'ya göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Doğu Avrupa'daki işçiler ise daha düşük ücretlerle çalıştığından dolayı iş gücü verimliliği daha fazladır. Bu etki, toplam üretimi arttırmak açısından önemli bir faydaya neden olmaktadır. Bu sebeple iki taraf arasında göçün olması ülkelerdeki yüksek teknoloji ve yüksek beceri arasındaki tamamlayıcılığı sağlamaktadır. Böylece dış ticaret ve göç hareketleri her iki taraf açısından refah düzeyini arttırıcı bir etkiye sebep olmaktadır.

Ağ ve Tercih Etkisi

Uluslararası göç, dış ticareti tercih ve ağ etkisi olmak üzere iki farklı kanaldan etkilemektedir. Tercih etkisi, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde tüketim alışkanlıklarını devam ettirmesine dayanır. Göçmenler, göç ettikleri ülkede aynı tükettim mallarına yönelik talep oluşturur. Bu talep, göç alan ülkede ithalatın artmasına neden olacaktır. Ayrıca göçmenler, göç ettikleri ülkenin tüketim alışkanlıklarını da değiştirir. Bu durum, göç alan ülkede göç veren ülkenin mallarına yönelik bir talebin giderek artmasına neden olur (Emirhan, 2014: s. 613). Ağ etkisi ise göç veren ve göç alan toplumların, göçmen birimleri tarafından birbirine bağlandığı bir ağ sistemine dayanır. Menşenin dışında yaşayan birçok etnik grubun resmi ya da gayri resmi gruplar oluşturduğu gözlenmektedir. (Lung, 2008: s. 30). Göçmen ağları, göç veren ülkede geriye kalan topluluklar ve alıcı ülkelerdeki göçmenleri birbirine bağlayan ortak köken, akrabalık ve dostluk ile kurulan kişiler arası ilişkiler bütünüdür. (Massey, 1988).

Ağ sistemini açıklamak için sosyal sermaye konusu üzerinde durmak gerekir. Sosyal sermaye kavramı, bir gruptaki güven, iş birliği ve derneklerden oluşmaktadır. Sosyal yükümlülükler veya ilişkiler, sosyal ağlar aracılığıyla sağlanır. Sosyal sermaye yoluyla ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bir varlık oluşturulabilir. Güvenin ekonomik faaliyetleri kolaylaştırarak fayda sağlayabileceği bilinmektedir. Her ticari işlem güven unsuru üzerine inşa edilir. Örneğin, bir tedarikçinin alıcıya verdiği kredi koşulları iş ilişkisinin güvenini göstermektedir. Güven eksikliği olan bir toplumda halk ekonomik faaliyetlere karşı bir tepki oluşturmaktadır. Bu tepki de ekonomik gelişmelere engel olmaktadır. Sosyal sermayenin oluşması diğer tüm sermaye biçimleri gibi maliyete sahiptir ve zaman gerektirir. Sosyal sermaye, gruptaki bireyler tarafından toplanır; iş

birliği ve karşılıklı yarar için bir sosyal yükümlülükler havuzunu oluşturmaktadır. Sosyal sermaye maddi değildir ve sadece sahipleriyle ilişkilendirilir. Bu sebeple bir sosyal çevreden diğeriine geçtiğinde bu sosyal sermayeyi beraberinde götürecektir. Bir toplumda göçmenlerin stoku arttıkça sosyal sermaye de göç alan ülkede toplanacaktır. (Lung, 2008: s. 27-29).

Göçmenler, ülkeleriyle olan resmi ve gayri resmi bağlantıları yoluyla bilgiye daha hızlı erişim sağlayıp iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştırmaktadır. Sınır ötesi işlemlerin kolaylaştırılması özellikle göçmenlerin ağlar arası ilişki kurmasıyla sağlanır. Bu ilişki uluslararası ticarete önemli bir katkı sağlamaktadır. (Sgrignoli vd., 2015: s. 245). Göçmenler sayesinde ihracatçılar, mevcut piyasalar ve bir ülkenin bilmedikleri dağıtım kanallarına ulaşabilme, güvenilir ve ucuz bilgi sağlama konusunda olanağa sahip olacaklardır. İthalatçılar ise mal temin etmek için güvenilir bir tedarikçiye olan ihtiyaçlarını göçmenler yardımıyla karşılayacaklardır. (Head ve Ries, 1998: s. 49). Bu nedenlerle göç, dış ticaretteki işlem maliyetini ađ yoluyla azaltır. Kendi ülkesiyle kültürel bağları, ortak dili, tarihsel sömürge bağları, ortak tercihleri, siyasi ve sosyal kurumlarla ilgili bilgileri sağlayarak ticaretteki işlem maliyetini azaltmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışında ađ etkisi, işlem maliyetleri üzerinden hem ihracatı hem de ithalatı etkilerken tercih etkisi ise sadece ev sahibi ülkenin ithalatını etkilemektedir. Bu nedenle ađ etkisi, dış ticareti etkilemede tercih etkisinden daha önemlidir. (Girma ve Yu, 2002: s. 115). Ancak bu durum göçmelerin geldikleri ülkenin ihracatına katkıda bulunması durumunda geçerlidir. Son olarak literatürden farklı bir şekilde Lin ve Yang (2017) çalışmalarında göçmenlerin ekonomik aktörlere bilgi sağladıkları için ticareti yalnızca dolaylı olarak etkilediği konusuna değinmiştir. Göçmen ağlarının ticaret öncesi etkisinin daha büyük olduğu ancak ticareti yapılan mallar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Göçün dış ticaret üzerinde negatif etkileri de söz konusu olabilir. Göçmenler, göç ettikleri ülkede önceden ithal edilen malları üreterek uluslararası ticareti olumsuz şekilde etkileyebilir. Göç ettikleri ülkedeki insanlarla karşılıklı kültür alışverişi ve güven bağını güçlendirerek ilişki kuran göçmenler, teknoloji ve üretimle sahip oldukları bilgileri göç ettikleri ülkelere aktararak göçmen taleplerinin ithalatla değil yurtiçi üretimle karşılamasına sebep olabilir. (Dunlevy ve Hutchinson, 1999: s 1045).

Göçle birlikte bilgi arama maliyetleri ve dolayısıyla işlem maliyetleri azalır. Uluslararası işlemlerde belirsizlik azalır, güven artar. Göçmenler kendi ülkesinin fırsatları, potansiyel piyasalarına ve dağıtım kanallarına erişim, yerel geleneklere aşinalık, hukuki ve ticari uygulamalar hakkında derin bilgiye sahip olma açısından önemli bir aracılık görevini yerine getirir. Ticaret ile göç arasındaki ilişki birçok çalışmada doğrusal bulunmuştur. Eğer bu ilişki her zaman pozitif değilse göçmen ağlarının ticareti güçlendirici etkisinin sadece belirli göçmen grubu için geçerli olduğunu gösterir. Etkinin yüksek olduğu göçmen grupları yoluyla bu pozitif etki maksimum seviyeye ulaştırılabilir. Göçmen ağları aktif olarak çalıştığı zaman etki yüksektir. Ancak göçmen ağlarının üye sayısı arttığında bu etki azalabilir. Göçmen ağlarının üye sayısı yerel düzeyde olmalıdır. Doygunluk ve tükenme seviyesi göz önüne alındığı zaman, etki boyutunda azalma söz konusu olabilmektedir. (Domingo ve Silvente, 2013: s. 247-248).

Literatür Taraması

Göçün dış ticaret üzerine etkisini ele alan çalışmalar, çekim modelinin yapısı gereği panel veri analizine dayanmaktadır. Literatür taraması örnekleminde çeşitli ülkelere yer veren çalışmalarla başlamaktadır. Ardından Türkiye’den diğer ülkelere yapılan göçün, Türkiye’nin ilgili ülkelerle yaptığı ticaret üzerine etkisine odaklanan çalışmalara yer verilmiştir. Head ve Ries (1998), genişletilmiş çekim modeline dayanan çalışmasında Kanada’nın 1980-1992 yılları arasındaki verisini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre göçmen sayısındaki artış, Kanada’nın göçmen ülkesiyle olan ithalatını ihracatından daha fazla artırmaktadır. Dunlavy ve Hutchinson (1999) çalışmasında dış ticaret değişkenini ithal mal grupları, göç değişkenini ise göçmen stoku şeklinde panel çekim modeline dahil etmiştir. Çalışmada ABD’nin 1870-1910 yılları arasında 5 yıllık periyotlarla 17 ülkeden yaptığı 78 mal ithalatı örneklem olarak alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre göçmen stokundaki artışın ABD’nin ithalatını pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Girma ve Yu (2000), 1981-1993 dönemi için Birleşik Krallık’ın 48 ülkeyle iki yönlü ticaret ilişkisini incelemiştir. Panel çekim yöntemi kullanılan çalışmada göçün Birleşik Krallık’ın ihracatı üzerindeki etkisinin İngiliz Milletler Topluluğuna üye olan ve olmayan ülkelere göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Topluluğa üye olmayan ülkelere göçün dış ticareti arttırıcı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Bruder (2004), 1970-1998 döneminde Türkiye, İspanya, İtalya, Portekiz ve Yunanistan’dan Almanya’ya gerçekleşen iş gücü göçünü ele aldığı çalışmasında panel veri analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonucuna göre emek göçünün ihracat ve ithalat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Ticaret hacmindeki bir artışın ise emek göçünü negatif olarak etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bacarrezza ve Ehrlich (2006), Bolivya’nın 1990-2003 dönemine ilişkin çalışmasında panel çekim modeli kullanmıştır. Çalışmada göçün Bolivya’nın ikili ticareti üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Levine ve Schmukler (2007), 55 gelişmekte olan ülkeden 3000 firmaya ait 1989-2000 dönemine ilişkin verilere yer vererek panel veri analiziyle yaptığı çalışmasında göçün yerli firmaların toplam dış ticaret faaliyetleri üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Faustino ve Leitao (2008), 1995-2003 yıllarında Portekiz’in 15 Avrupa ülkesiyle yaptığı ticareti incelediği çalışmasında göçmen stokunun Portekiz’in ihracatı, ithalatı ve ikili ticareti üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucunu elde etmiştir.

White (2008), panel veri yöntemini kullandığı çalışmasında 1989-2001 yılları için ABD’nin 62 ülkeyle arasındaki göç ve dış ticaret ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre yüksek gelirli ülkeden gelen göçmen stokundaki %10’luk bir artış endüstri-içi ticareti %0,43 artırırken düşük gelirli ülkelere gelen göçmen stokundaki %10’luk bir artış endüstri-içi ticareti %2,12 düzeyinde artırmaktadır. Ayrıca yatay endüstri-içi ticaret, dikey endüstri-içi ticarete göre göç akımlarındaki değişimlerden daha çok etkilenmektedir. Bir diğer çalışmasında White (2009), 1980-1997 yılları arasında ABD’nin 70 ülkeyle olan göç-dış ticaret ilişkisini panel çekim modeliyle incelemiştir. Bu ilişkinin ürün farklılaşma derecesine ve ev sahibi ülkenin gelirine göre değiştiği belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ABD’nin göçmen stokundaki %10’luk bir artış, ABD’nin yüksek gelirli ülkelere yaptığı farklılaşmış mal ithalatını %2 artırırken düşük gelirli ülkelere yaptığı farklılaşmış ürün ithalatını %4,3 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Homojen mal ihracatı için bu oranların sırasıyla %2,5 ve %4,3 olduğu sonucuna varılmıştır.

Ghatak, Silaghi ve Daly (2009), genişletilmiş çekim modelini kullandığı çalışmasında 1996-2003 dönemi için İngiltere'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ticaretini ele almıştır. Çalışmada göçmen sayısındaki artışın dış ticaret değişkenleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak göçmenlerin ithalat üzerindeki etkisi, ihracat üzerindeki etkisinden daha fazladır. Iranzo ve Peri (2009), çalışmasında yöntem olarak iki ülke ve iki sektörlü modeller kurmuştur. Çalışma AB'nin Doğu ve Batı Avrupa üyeleri için 1989-2004 yıllarına ait verileri ele almaktadır. Çalışmanın sonucunda Batı ve Doğu Avrupa arasında yaşanan göç hareketleri %1 arttığında Batı Avrupa'nın dış ticareti %0,3 artarken Doğu Avrupa'nın dış ticaretinin ise %9,5 oranında arttığı ortaya konulmuştur.

Domingo ve Silvente (2013), panel çekim modelini kullandığı çalışmasında İspanya'daki 50 il ve İtalya'daki 103 ilin 2007 verisini ele almıştır. Çalışmanın sonucuna göre bir ilde yaşayan göçmen sayısının artması göçmenlerin ana ülkelere yapılan ihracatı teşvik etmektedir. Bir başka deyişle göçün ihracat üzerindeki etkisi pozitifdir. Ortega ve Peri (2014), yatay kesit veri analizini uyguladığı çalışmasında 194 ülkenin 2000 yılına ait verisini ele almıştır. Tahmin sonuçlarına göre göçün dış ticaret açığı üzerinde güçlü ve pozitif bir etkisi vardır. Sgrignoli, Metulini, Schiavo ve Riccaboni (2015), çekim modelini kullandığı çalışmasında 146 ülkenin 2000 yılına ait verisini incelemiştir. Çalışmada göçün ülkeler arasındaki ticareti önemli ölçüde arttırdığı sonucuna varılmıştır. Lin ve Yang (2017), Çin'den diğer ülkelere yapılan göçün dış ticaretle olan ilişkisini mal gruplarına göre panel çekim modeliyle ele almıştır. Çalışmanın sonucuna göre göç ve ihracat arasında pozitif bir ilişki vardır. Düşük nitelikli göçmenlerin ihracatı teşvik etkisi, yüksek nitelikli göçmenlerden daha fazladır.

Buzdağlı ve Kızıltan (2011), 2009 yılında Türkiye'den 62 ülkeye giden göçmen nüfusunu ele aldığı çalışmasında yatay kesit veri analizi kullanmıştır. Bu ülkeler, Türkiye'nin ihracatında %91 oranında paya sahiptir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'den giden göçmen sayısındaki artışın ilgili ülkelere yaptığı tüketim malı ihracatını pozitif bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Karagöz (2011), 2000-2005 döneminde Türkiyeli göçmenlerin yerleşik bulunduğu 24 ülkeyle ikili ticaretini ele aldığı çalışmasında genişletilmiş çekim modelini kullanmıştır. Rassal etkiler tahminiyle elde edilen sonuçlara göre Türkiyeli göçmen sayısındaki %10'luk artış, ilgili ülkeye yapılan ihracat miktarını %3,1 ile %4,9 arasında bir oranda artırırken ilgili ülkeden ithalatı ise %2,9 ile %4,5 arasında bir oranda arttırmaktadır. Emirhan (2014), çalışmasında 1985-2010 yılları için Türkiye'den 20 ülkeye yapılan göçün dış ticaret üzerine etkisini incelemiştir. Panel çekim modeline dayanan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre teorik beklentilerin aksine Türkiye örneğinde göç akımları, endüstri-içi ticaret oranlarında azalmaya yol açmaktadır. Çelebi Boz ve Durmaz (2016), belirtilen konuyu en fazla Türk göçmenin bulunduğu 20 ülkede 2004-2013 dönemi için incelenmiştir. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada genişletilmiş çekim modeli sonuçları, Türkiye kökenli göçmen sayısındaki artışın ithalat üzerinde pozitif bir etkiye sebep olmasına karşın ihracat üzerinde herhangi bir etkiye rastlanılmadığını göstermektedir. Ayrıca göçmenlerin Türkiye'nin bu ülkelerle yaptığı toplam dış ticaret hacmi üzerinde de pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Yöntem

Çalışmada uluslararası göçün dış ticaret üzerindeki etkisini incelemek için panel veri yöntemi kullanılarak tahminler yapılmıştır.³ Klasik panel veri analizinde En Küçük Kareler (OLS-Ordinary Least Squares) Modeli, Rassal Etkiler (RE-Random Effects) Modeli ve Sabit Etkiler (FE-Fixed Effect) Modeli olmak üzere üç farklı model tahmin edilebilir. Panel veri analizlerinde kullanılan temel denklem şöyledir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta x'_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemden y_{it} , bağımlı değişkeni; α_i , sabit kesişim katsayılarını; x'_{it} , açıklayıcı değişkenler (K adet) setini; β , matris eğim katsayıları vektörünü; ε_{it} , hata terimleri vektörünü; i , modelde yer alan birim (birey, grup, ülke, hane halkı) sayısını ($i=1, \dots, N$); t ; her bir gruba ait zamanı ($t=1, \dots, T$) göstermektedir.

Panel veriler yapısı gereği her bir birime ait farklı kesit katsayıları içerir. Her bir birime ait kesit katsayılarının sabit olduğu durumlarda Sabit Etkiler (FE) Modeli kullanılmaktadır. Model tahmin edilirken her bir birime ait kesit katsayılarının ölçülebilmesi için (N adet) kukla değişken modele dahil edilir. Panel veri yönteminde hangi modelin seçileceğine dair bazı model belirleme testleri yapılmaktadır. İlk olarak FE modelin mi OLS modelin mi kullanılacağına karar vermek için F testi (Fischer testi) kullanılır.

$$F = \frac{\frac{RSS_r - RSS_{ur}}{N-1}}{\frac{RSS_{ur}}{NT-N-K}} \sim F_{N-1, N(T-1)-K} \quad (2)$$

Yukarıda yer alan F testinin H_0 hipotezi etkin modelin OLS olduğunu ifade etmektedir. H_1 hipotezi ise FE modelin daha uygun olduğunu ifade eder. Hesaplanan F istatistiği, tablo değerinden büyük ise ($F > F_{\text{Tablo}}$) H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durum kukla değişkenlere ait katsayıların birbirinden farklı olduğunu gösterir. Bu sebeple bireysel etkileri içeren FE model tercih edilir.

Rassal Etkiler modeli her bir birime ait sabit katsayıların olmadığı, bağımsız tesadüfi değişkenlerin olduğu bir modeldir. OLS modelin mi RE modelin mi seçileceğine karar vermek için Breusch ve Pagan (1980) tarafından ifade edilen Lagrange Çarpanı (LM - Lagrange Multiplier) testi kullanılmaktadır. LM testi birimler arasında değişen varyansın olup olmadığını test etmektedir.

$$LM_{\mu} = \frac{NT}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^N [\sum_{t=1}^T \varepsilon_{it}]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \varepsilon_{it}^2} - 1 \right]^2 \sim \chi^2_1 \quad (3)$$

Yukarıda yer alan LM testinin H_0 hipotezi OLS modelin tercih edilmesi gerektiğini gösterir. H_1 hipotezi ise RE modelin daha uygun olduğunu ifade etmektedir. LM test istatistiği χ^2 (Ki-Kare) dağılımını gösterir. LM istatistik değeri, tablo değerinden büyük ise ($LM_{\mu} > \chi^2_{\text{tablo}}$) bu durumda H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum RE modelin tercih edildiği anlamına gelir. Ayrıca RE model tahmin edilirken Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS - Generalized least squares) tahmincisinin tutarlı olup olmadığını belirlenmesi için Hausman (1978) tarafından geliştirilen test yapılmaktadır. Hausman testi grup-çi

3 Panel veri yöntemiyle ilgili bu kısım, Greene (2012), Kennedy (2006), Baltagi (2005), Arellano (2003), ve Wooldridge (2002) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

tahminci (within estimator) tutarlıyken GLS tahmincinin de tutarlı olup olmadığını test eder. (Asteriou and Hall, 2007: 349). Hausman test istatistiğine ilişkin formül şu şekilde ifade edilir:

$$W = \frac{(\tilde{\beta}_W - \tilde{\beta}_{EGLS})^2}{Var[\tilde{\beta}_W] - Var[\tilde{\beta}_{EGLS}]} \sim \chi_K^2 \quad (4)$$

Hausman testi, RE modelde kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olup olmadığını sınınamaktadır. Hausman Testinin H_0 hipotezi, kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olmadığını göstermektedir. Bu durum hem grup-içi hem de GLS tahmincinin tutarlı olduğunu göstermektedir. H_1 hipotezi, kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu durum sadece grup-içi tahmincinin tutarlı olduğu anlamına gelmektedir. (Erlat, 2018:24) Hausman test istatistiği χ^2 (Ki-Kare) dağılımına sahiptir. Bu istatistik değeri, tablo değerinden büyükse ($W > \chi^2_{tablo}$) H_0 hipotezi reddedilir. H_0 hipotezinin reddedilmesi, grup-içi tahmincinin tercih edilmesi gerektiğini ifade ederken H_0 hipotezinin reddedilememesi durumunda GLS tahmincinin tutarlı olduğu sonucuna ulaşılır.

Model

Çekim modeli farklı değişkenler arasındaki mekansal etkileşimleri analiz etmek için kullanılan ekonometrik bir yaklaşımdır. Bu modelin arkasındaki genel fikir, yerçekimi teorisinden gelmektedir. Newton Kanununa göre cisimler birbirlerini kütleleriyle doğru orantılı, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı bir şekilde çeker. Çekim modelinin temel değişkenleri büyüklük ve uzaklıktır. (Burger, Oort ve Linders, 2009:s. 2-3) Çekim yasasını ekonomi alanına ilk kez uyarlayarak çekim modelinin temelini atan Tinbergen (1962: s. 262) ülkeler arasında ticarete engel olan bir durumun olmaması halinde ulaşabilecekleri potansiyel ihracat düzeylerinin belirlenmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ülkelerin potansiyel ihracat hacimleri ile fiili ihracat hacimleri arasındaki farkın hesaplanması, ihracatın temel belirleyicilerinin ortaya çıkarılması açısından atılacak ilk adım olarak görülmüştür. Bu hesaplama, dış ticarete ülkeler arasındaki farklılıkların nedenlerinin araştırılmasına katkı sağlamaktadır. Tinbergen (1962: s.264), bir ülkeden diğer ülkeye gerçekleşen toplam ihracat düzeyini analizinin ilk aşamasında aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

$$E_{ij} = \alpha_0 Y_i^{\alpha_1} Y_j^{\alpha_2} D_{ij}^{\alpha_3} \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde E_{ij} , i ülkesinden j ülkesine yapılan ihracatı; Y_i ve Y_j : i ve j ülkelerinin ekonomik büyüklüklerini; D_{ij} : ülkeler arasındaki uzaklığı temsil etmektedir. Çekim modelinde ise E_{ij} , i ve j cisimleri arasındaki çekim gücünü; Y_i ve Y_j , i ve j cisimlerinin kütlelerini; D_{ij} , cisimler arasındaki uzaklığı temsil eder. İlerleyen aşamalarda Tinbergen, temel olan yukarıdaki denkleme önce ülkelerin politik tercihlerini (İngiliz Milletler Topluluğu ya da Benelüks ülkesi olmak gibi) ve sonra komşuluk durumunu kukla değişkenlerle dahil etmiştir. Sonrasında modele Gini katsayısını ekleyerek son halini vermiştir.

Linnemann (1966: s. 36), çekim modeline ülke boyutunun ek bir ölçüsü olarak nüfusu dahil etmiştir. Genişletilmiş çekim modeli adı verilen bu modele ilişkin denklem ise aşağıdaki gibidir:

$$T_{ij} = \beta_0 Y_i^{\beta_1} N_i^{\beta_2} Y_j^{\beta_3} N_j^{\beta_4} D_{ij}^{\beta_5} P_{ij}^{\beta_6} \quad (6)$$

(6) numaralı denklemde T_{ij} , i ve j ülkeleri arasındaki ticaret akımlarını; Y_i ve Y_j : i ve j ülkelerinin ekonomik büyüklüklerini; N_i ve N_j : i ve j ülkelerinin nüfuslarını; D_{ij} , i ve j ülkeleri arasındaki mesafeyi; P_{ij} , i ve j ülkeleri arasındaki ticareti arttıran ya da önleyen diğer faktörleri; u_{ij} , hata terimini ifade etmektedir. Yukarıdaki denklem her iki tarafın logaritması alınarak (7) numaralı denklemdeki gibi doğrusal hale getirilebilir.

$$\log T_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \log Y_i + \beta_2 \log N_i + \beta_3 \log Y_j + \beta_4 \log N_j + \beta_5 \log D_{ij} + \beta_6 P_{ij} + u_{ij} \quad (7)$$

Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) uluslararası ticaret akışlarını analiz etmek için çekim denklemini uygulayan ilk yazarlardır. O zamandan sonra çekim modeli deneysel dış ticaret analizinde popüler bir araç haline gelmiştir. Bu analizlerde coğrafi boyutu da dahil ederek ülkeleri fiziksel bir yere sahip olan varlıklar olarak ele almıştır. Uluslararası ticarete çekim modeli bağlamında “fiziki varlıklar” ihracatçı ve ithalatçı ülkeler olup “kütleler” ülkelerin ekonomik büyüklüğüdür. İlgili ülkelerin ekonomileri ne kadar büyükse aralarındaki ticaret hacmi o kadar büyük olmaktadır. (Antonucci ve Manzocchi, 2005: s. 6). Bu durum ekonomisi büyük olan ülkelerin geliri daha fazla olduğundan daha fazla ithalat yapmasından kaynaklanır. Ayrıca bu ülkeler daha fazla ürün üretmekte oldukları için diğer ülkelere ihracat yaparak ülkelerin yapmış oldukları harcamaları çekmiş olur. Ancak iki ülke arasındaki mesafe artarsa maliyetler artacağı için bu ülkeler arasındaki ticaret de azalacaktır. (Golovko, 2014: s. 88).

Mesafe, özellikle taşıma maliyetleri ve teslim süresi nedeniyle ticaret akışları üzerinde bir direnç etkisi uygular. (Antonucci ve Manzocchi, 2005: s. 6). Çekim modelinin en önemli değişkenlerinden biri uzaklıktır. Uzaklığın ülkeler arasındaki ticareti negatif olarak etkilemesinin sonucu olarak modele dahil edilmesinin nedenleri şunlardır (Batra, 2004: s. 3).

- Mesafe, taşıma maliyetleri için bir göstereyi temsil etmektedir.
- Mesafenin kısa olması, dayanıksız ürünleri taşımayı süre açısından kolaylaştırmaktadır.
- Çoklu girişlerin olduğu firmalarda mesafenin kısılması, senkronizasyon maliyetlerini düşürmektedir.
- Uzaklığa bağlı olarak ticari fırsatların araştırılması ve potansiyel ticaret ortakları arasındaki güvenin tesis edilmesi gibi işlemlerin sayısı ve maliyeti artar.
- Büyük coğrafi uzaklıklardan kaynaklanan kültürel farklılıklar ticari ilişkileri kısıtlayıcı sonuçlar doğurabilir.

Çekim modeli, bölgesel ticaret modellerini keşfetmek için ciddi bir ampirik araç olarak kullanılmıştır. Uluslararası ticaret akışlarını araştırmak için çekim modelini kurmak adına kullanılan veriler oldukça uygundur. Bölgesel ticaret grupları, döviz kurları, siyasi bloklar, ticaret anlaşmaları, sınır bölgesi faaliyetleri ve tarihsel bağlantılar dahil olmak üzere çeşitli politika konularının etkisini tahmin etmek için bu model yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler, benzer tercihler, aynı alt yapı ve teknoloji, ortak sınır, benzer tarihsel geçmişe sahip olan bölgeler doğal ticaret ortağı olabilir. Genellikle benzer zevklere ve ortak tarihsel geçmişe sahip olan ve bölgesel ekonomik bağlantıları ortak olan ülkeler, aynı popülasyon etrafında şekillenme eğilimindedir. Birbirleriyle ilişkili olan bu bölgeler kendilerini dışsal şoklardan korumak için ortak kurallar oluşturabilir. (Paas, 2003: s. 8).

Çekim modelinde göç, uluslararası ticaret gibi göçmen kaynağı ve hedef ülkeler arasındaki cazip güç tarafından yönlendirilmekte ve bir ülkeden diğerへ taşıma maliyetlerinden etkilenmektedir. Göçün iş gücü piyasası modeli, göçmen kaynak ile hedef ülkeler arasındaki cazip gücün iki ülkedeki emek gelirleri arasındaki farka bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca nüfus büyüklüğü de önemlidir. Bir ülkede daha fazla insanın olması, daha fazla insanın göç edebileceği anlamına gelir. Ayrıca hedef ülkede nüfus ne kadar büyükse göçmenlerin iş gücü piyasası o kadar büyük olacaktır. Ticaret gibi göç maliyetleri de ülkeler arasındaki fiziksel mesafeye ilişkilidir. (Lewer ve Berg, 2008: s. 165). Çekim modeli iş gücü göçü ve uluslararası ticaret gibi çeşitli bölgesel ve uluslararası akış türlerinin açıklanmasında başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Çekim modeline göre çekim gücü, ülkelerin ekonomik büyüklüğü ile doğru orantılı ve ülkeler arasındaki mesafeye ters orantılı ilişkilidir. (Paas, 2002: 1; 2003: s. 7).

Veri, Beklentiler ve Hipotez

Çalışma, herhangi bir kritere göre ayrıma gitmeksizin verisi ulaşılabilir olan Türkiye'nin göç aldığı 125へ ilişkin 2013-2016 dönemi⁴ verisini içermektedir. Belirtilen ülkeler, daha homojen yapı göstermesi için iki farklı ülke grubuna ayrılmıştır. İlk örneklem Türkiye'nin göç aldığı sanayileşmiş 33 OECD üyesiへ aittir. İkinci örneklem ise Türkiye'nin göç aldığı sanayileşmeye devam eden 92 gelişmekte olanへ aittir. Örneklemde yer alan ülkeler listesi Ek 1'de yer almaktadır. Bu çalışmada, uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisi tahmin edilirken toplam dış ticaret, ihracat ve ithalat olmak üzere üç farklı bağımlı değişken kullanılmıştır. Bu bağlamda panel veri analizine dayanan genişletilmiş çekim modelinden hareketle her bir bağımlı değişken için ayrı ayrı tahmin edilecek modeller (8), (9) ve (10) numaralı denklemde yer almaktadır.

$$\begin{aligned} \text{Log}(DT)_{it} = & \alpha_{it} + \beta_1 \text{Log}(GOC)_{it} + \beta_2 \text{Log}(GSYH)_{it} + \beta_3 \text{Log}(GSYHTR)_{it} + \beta_4 \text{Log}(UZAK)_{it} \\ & + \beta_5 \text{Log}(NFS)_{it} + \beta_6 \text{Log}(NFSTR)_{it} + \beta_7 DK_{it} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (8)$$

$$\begin{aligned} \text{Log}(IHR)_{it} = & \alpha_{it} + \beta_1 \text{Log}(GOC)_{it} + \beta_2 \text{Log}(GSYH)_{it} + \beta_3 \text{Log}(UZAK)_{it} + \beta_4 \text{Log}(NFS)_{it} \\ & + \beta_5 DK_{it} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (9)$$

$$\begin{aligned} \text{Log}(ITH)_{it} = & \alpha_{it} + \beta_1 \text{Log}(GOC)_{it} + \beta_2 \text{Log}(GSYHTR)_{it} + \beta_3 \text{Log}(UZAK)_{it} + \beta_4 \text{Log}(NFSTR)_{it} \\ & + \beta_5 DK_{it} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (10)$$

(8), (9) ve (10) numaralı denklemde yer alan değişkenler, farklı veri kaynaklarından derlenmiştir. Modellerde yer alan bağımlı değişkenler Log(DT), Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı dış ticaret toplamının (cari fiyatlarla dolar cinsinden) logaritması; Log(IHR), Türkiye'den diğer ülkelere yapılan cari fiyatlarla dolar cinsinden ihracat miktarının logaritması; Log(ITH), Türkiye'nin diğer ülkelerden cari fiyatlarla dolar cinsinden yaptığı ithalat miktarının logaritmasıdır. Bu üç bağımlı değişkene ait veri, UNComtrade veri tabanından alınmıştır. Log(GOC), TÜİK veri tabanından elde edilen ADNKS'ye göre Türkiye'de bulunan yabancı uyruklu nüfus miktarının logaritmasıdır. Log(GSYHTR), Türkiye'nin cari fiyatlarla dolar cinsinden gayri safi yurtiçi hasılasının logaritması; Log(GSYH), Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelere ait dolar cinsinden gayri safi yurtiçi hasılasının logaritmasıdır. Gelire ilişkin bu iki değişkene ait veri, Dünya Bankası

⁴ Türkiye'de yaşayan göçmen sayısı sadece 2013-2016 dönemi için ulaşılabilir olduğu için belirtilen dönem seçilmiştir.

ve UNCTADstat veri tabanlarından derlenmiştir. Log(UZAK), Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki km cinsinden uzaklığın logaritmasıdır; mapcrow.info web sitesinden elde edilmiştir. LOG(NFSTR), Türkiye'nin nüfusunun logaritması; Log(NFS), Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin nüfusunun logaritmasıdır. Nüfus göstergesi olan bu iki değişkene ilişkin veri Dünya Bankasından alınmıştır. DK, nominal döviz kurunu ifade etmektedir; UNCTADstat veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin dağılımına ilişkin özet değerleri gösteren tanımlayıcı istatistikler Ek-2'de yer almaktadır. Bilindiği üzere açıklayıcı değişkenler arasında yüksek derecede doğrusal ilişkinin olması çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olmaktadır. Bu nedenle açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon matrisi Ek-3'te verilmiştir. Göçün dış ticaret üzerine etkilerini incelemek için oluşturulan modellerde yer alan açıklayıcı değişkenlerin katsayı işaretlerine ilişkin beklentiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1

Modelde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenlerin Beklenen İşaretleri

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken		
	Log(DT)	Log(IHR)	Log(ITH)
Log(GOC)	+	+	+
Log(GSYH)	+	+	
Log(GSYHTR)	+		+
Log(UZAK)	-	-	-
Log(NFS)	+	+	
Log(NFSTR)	+		+
DK	?	+	-

Modellerde yer alan değişken katsayılarına ilişkin beklentiler genişletilmiş çekim modelinden kaynaklanmaktadır. Genişletilmiş çekim modeline göre ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve nüfusları dış ticaret üzerinde pozitif bir etkiye sahipken ülkeler arasındaki uzaklık dış ticaret üzerinde negatif etkiye sahiptir. Göçün dış ticaret üzerindeki etkisine ilişkin beklenti teoride yer alan ağ ve tercih teorisine göre pozitiftir. Teorik olarak nominal döviz kurunun ihracat üzerine etkisi pozitifken ithalat üzerine etkisi negatiftir. Ancak nominal döviz kurunun dış ticaret üzerine etkisi belirgin değildir.

Ampirik Sonuçlar

Çalışmada RE modelin kullanılmasını gerektiren iki temel sebep bulunmaktadır. İlk olarak çalışmada yer alan örneklem, verisi ulaşılabilir ülkelerden oluştuğu için rassal bir seçim söz konusu olduğundan RE model kullanılmalıdır. İkinci olarak çalışmada iki ülke arasındaki mesafeyi gösteren ve zaman içerisinde değişmeyen değerler olan uzaklık değişkeninin bulunması RE modelin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü FE model tahmininde her birime ait kesit katsayıları hesaplanırken N (birim sayısı) kadar kukla değişken modele dâhil edilmektedir. Bu nedenle En Küçük Kareler Kukla Değişken (LSDV – Least Squares Dummy Variables) modeli adı da verilmektedir. Bu durumdan dolayı FE modele bir başka kukla değişken konularak tahmin yapılamaz.

Doğrusal regresyon modellerinde yer alan temel varsayımlar, değişen varyans ve otokorelasyon sorununun olmamasıdır. Belirtilen varsayımlardan sapmaların olması durumunda panel veri yönteminde EGLS (Estimated Generalized Least Square –

Tahmini Genelleştirilmiş En Küçük Kareler) ya da FGLS (Feasible Generalized Least Square – Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler) olarak bilinen tahminci kullanılmaktadır. Ayrıca FGLS tahmincisi yatay kesit bağımlılık olması durumunda da kullanılmaktadır. (Greene, 2012) Uygulama bölümünde yer alan modellerde yatay kesit bağımlılık, değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olması nedeniyle FGLS tahmincisi kullanılmıştır. Tablo 2’de yer alan model belirleme testlerinin sonuçları FGLS tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğunu göstermektedir. Model belirleme amacıyla yapılan Breush-Pagan LM testi sonuçları %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Bu sonuç, OLS modelin tercih edilmesini öneren boş hipotezin reddedilmesini bir başka deyişle RE modelin kullanılmasını ifade etmektedir. Tahminci belirleme amacıyla yapılan Hausman testi, %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı değildir. Bu bulguya göre FGLS tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğunu gösteren boş hipotez reddedilemez.

Tablo 2

Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisine İlişkin Ampirik Sonuçlar

Ülke Grupları →	OECD Modeli N=33 T=4 Gözlem Sayısı=132			Gelişmekte Olan Ülkeler Modeli N=92 T=4 Gözlem Sayısı=368		
	Log(DT)	Log(IHR)	Log(ITH)	Log(DT)	Log(IHR)	Log(ITH)
Bağımlı Değişkenler →	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Açıklayıcı Değişkenler ↓						
C	35,901 (5,23) ^a	10,296 (8,18) ^a	-6,445 (-0,51) ^a	42,139 (1,82) ^c	13,733 (5,82) ^a	-60,901 (-0,57)
Log(GOC)	0,104 (3,13) ^a	0,150 (2,99) ^a	0,586 (13,76) ^a	0,137 (7,53) ^a	0,101 (2,53) ^b	0,441 (7,45) ^a
Log(GSYH)	0,660 (8,49) ^a	0,517 (4,25) ^a		0,770 (13,80) ^a	0,846 (17,04) ^a	
Log(GSYHTR)	-0,198 (-1,20)		1,855 (15,22) ^a	0,480 (1,43)		3,164 (2,42) ^b
Log(UZAK)	-1,061 (-19,85) ^a	-1,037 (-8,99) ^a	-0,304 (-2,82) ^a	-0,926 (-8,30) ^a	-1,199 (-4,73) ^a	0,073 (0,37)
Log(NFS)	0,198 (1,97) ^b	0,212 (2,30) ^b		-0,082 (-1,51)	-0,374 (-7,91) ^a	
Log(NFSTR)	-1,204 (-6,46) ^a		-1,375 (-2,55) ^a	-2,559 (-3,17) ^a		-0,621 (-0,15)
DK	-0,016 (-1,47)	0,171 (4,08) ^a	-0,063 (-2,17) ^a	-0,050 (-2,75) ^a	-0,139 (-13,55) ^a	0,005 (0,07)
R ²	0,762	0,592	0,401	0,514	0,462	0,058
Düz. R ²	0,748	0,576	0,378	0,505	0,454	0,045
F Testi	56,78	36,64	16,93	54,61	62,27	4,526
Breusch ve Pagan LM Testi - $\chi^2(1)$	152,7 [0,00]	153,2 [0,00]	176,1 [0,00]	464,8 [0,00]	427,3 [0,00]	405,1 [0,00]
Hausman Testi - $\chi^2(4)$		3,94 [0,414]	9,36 [0,052]		1,31 [0,933]	6,40 [0,380]
Hausman Testi - $\chi^2(6)$	6,40 [0,380]			4,57 [0,470]		

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini; köşeli parantez içindeki değerler anlamlılık düzeylerini göstermektedir. (2) a ve b sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Belirtilen anlamlılık düzeyleri için kritik değerler sırasıyla 2,58 ve 1,96 şeklindedir. (3) RE modeli tahmin edilirken FGLS tahmincisi kullanılmıştır.

Ülke gruplarına göre Türkiye’ye gelen uluslararası göçün Türkiye’nin dış ticareti, ihracatı ve ithalatı üzerine etkisini incelemek amacıyla yapılan tahmin sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Bu tabloda yer alan (1), (2) ve (3) numaralı modeller 33 OECD üyesi ülkeden Türkiye’ye gelen göç verisine dayanmaktadır. Tablo 2’de yer alan (1) numaralı

modelin tahmin sonuçlarına göre $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkeninin $\text{Log}(\text{DT})$ üzerine etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu bulgu, OECD üyesi ülkelerden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün Türkiye'nin toplam dış ticareti üzerine pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Toplam dış ticaret üzerine var olan bu etkinin ihracat ve ithalat arasında ayrıştırılması için (2) ve (3) numaralı modeller tahmin edilmiştir. (2) ve (3) numaralı modellerin sonuçlarına göre $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkeninin sırasıyla $\text{Log}(\text{IHR})$ ve $\text{Log}(\text{ITH})$ üzerine etkisi de pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu bulguya göre toplam dış ticarete benzer şekilde OECD üyesi ülkelerden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı üzerine etkisi de pozitiftir. Katsayılar incelendiğinde (2) numaralı denklemde $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkenindeki %1'lik artış $\text{Log}(\text{IHR})$ miktarında %0,150 artışa neden olurken (3) numaralı modelde $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkenindeki %1'lik artış $\text{Log}(\text{ITH})$ miktarında %0,586 artışa neden olmaktadır. Bu durumda OECD ülkelerinden Türkiye'ye gelen uluslararası göç arttıkça hem Türkiye'nin o ülkeye yaptığı ihracatı hem de o ülkeden yaptığı ithalatı artmaktadır. Ancak uluslararası göç değişkeninin katsayısını karşılaştırdığımızda Türkiye'ye gelen göçün Türkiye'nin ithalatını ihracatından daha çok artırdığı sonucuna ulaşılır.

Tablo 2'de yer alan (4), (5) ve (6) numaralı modeller, gelişmekte olan 92 ülkeden Türkiye'ye gelen uluslararası göç verisini dikkate almaktadır. Tablo 2'de yer alan (4) numaralı modelin tahmin sonuçlarına göre $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkeninin $\text{Log}(\text{DT})$ üzerine etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca etkinin ayrıştırılması için kurulan (5) ve (6) numaralı denklemlerde ise $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkeninin sırasıyla $\text{Log}(\text{IHR})$ ve $\text{Log}(\text{ITH})$ üzerine etkisi de istatistiki olarak anlamlı bir şekilde pozitiftir. Bu bulgular, gelişmekte olan 92 ülkeden Türkiye'ye gelen göçün Türkiye'nin toplam dış ticareti, ihracatı ve ithalatı üzerine etkisi istatistiki olarak anlamlı bir şekilde pozitiftir. Buna ek olarak (5) numaralı denklemde $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkenindeki %1'lik artışın $\text{Log}(\text{IHR})$ değişkeninde %0,101 artışa neden olurken (6) numaralı modelde $\text{Log}(\text{GOC})$ değişkenindeki %1'lik artış $\text{Log}(\text{ITH})$ değişkeninde %0,441 artışa neden olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre gelişmekte olan ülkelerden Türkiye'ye gelen uluslararası göç arttıkça hem Türkiye'nin o ülkeye yaptığı ihracatı hem de o ülkeden yaptığı ithalatı artmaktadır. Ancak uluslararası göç değişkeninin katsayı büyüklüklerine göre Türkiye'ye gelen göçün Türkiye'nin ithalatını ihracatından daha çok artırdığı sonucuna ulaşılır.

Dış ticaret modellerini gelir değişkenleri üzerinden değerlendirdiğimizde (2) ve (5) numaralı modellerde yer alan $\text{Log}(\text{GSYH})$ değişkeninin $\text{Log}(\text{IHR})$ üzerine etkisi ve (3) ve (6) numaralı modellerde yer alan $\text{Log}(\text{GSYHTR})$ değişkeninin $\text{Log}(\text{ITH})$ üzerine etkisi pozitiftir ve istatistiki olarak anlamlıdır. Teorik beklentilere uygun bu sonuca göre Türkiye'nin uluslararası göç aldığı ülkelerin GSYH 'sindeki artışlar, Türkiye'nin ihracatını artırırken Türkiye'nin GSYH 'sindeki artışlar ise uluslararası göç aldığı ülkeden yaptığı ithalatı artırmaktadır. Bu sonuçtan hareketle Türkiye'nin ihracatı ve dolayısıyla dış ticareti üzerinde ticaret ortağının gelirindeki artışların önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Çekim modeli gereği denklemlerde yer alan bir diğer değişken, Türkiye ile dış ticaret ortağı arasındaki mesafeyi gösteren $\text{Log}(\text{UZAK})$ değişkenidir. Tablo 2'de yer alan (2) ve (5) numaralı modellerde $\text{Log}(\text{UZAK})$ değişkeninin $\text{Log}(\text{IHR})$ üzerine etkisini gösteren katsayı işareti, beklentilere uygun bir şekilde negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır.

Hem OECD ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerli olan bu bulguya göre Türkiye'nin dış ticaret ortağı ile arasındaki mesafe arttıkça Türkiye'nin o ülkeye yaptığı ihracat azalmaktadır. Tablo 2'de yer alan OECD ülke grubuna ait (3) numaralı denklemde Log(UZAK) değişkeninin Log(ITH) üzerine etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlı sonuç verirken gelişmekte olan ülke grubuna ait (6) numaralı modelde Log(UZAK) değişkeninin Log(ITH) üzerine etkisi istatistiki olarak anlamlı değildir. Bir başka deyişle Türkiye'nin dış ticaret ortağı ile arasındaki mesafe, Türkiye'nin ihracatı üzerinde daha belirleyici bir faktördür.

Nüfus değişkeni, dış ticaret denklemlerinde genişletilmiş çekim modeliyle birlikte yer almaya başlamıştır. Tablo 2'de yer alan (2) numaralı denklemde Türkiye'nin dış ticaret ortağının nüfusunu gösteren Log(NFS) değişkeninin Log(IHR) üzerine etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıyken (5) numaralı modelde bu etki negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu bulgu, OECD ülkelerinin nüfusu arttıkça Türkiye'nin o ülkeye yaptığı ihracatın arttığını; gelişmekte olan ülkelerin nüfusu arttıkça Türkiye'nin o ülkelere yaptığı ihracatın azaldığını göstermektedir. Beklentilere göre dış ticaret ortağının nüfusu arttığında Türkiye'nin o ülkeye olan ihracatı artmalıdır. Bu durum OECD ülkelerindeki nüfus artışı için geçerliyken gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı için geçerli değildir. Türkiye'nin nüfusunu gösteren Log(NFSTR) değişkeninin dış ticaret değişkenleri üzerine etkisi de karmaşık sonuçlar vermektedir. Tablo 2'deki bazı modellerde Log(NFSTR) değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamsız ya da istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. Karmaşık sonuçlar vermesi nedeniyle nüfus değişkenlerine ilişkin sonuçlar, çalışmanın eleştiriye açık yönlerinden birisidir. Bu değişkene ait en önemli sonuç, OECD ülkelerinin nüfusundaki artışın o ülkeye yapılan ihracatı artırdığını göstermesidir. Ancak gelişmekte olan ülkeler modeli için aynı sonuç geçerli değildir. Bu durum, ilgili ülkenin gelir dağılımındaki adaletsizlik üzerinden açıklanabilir. Gelir dağılımı adaletsiz olan ülkelerdeki nüfus artışı zorunlu ihtiyaç ürünlerine olan talebi artırırken lüks ihtiyaç ürünlerine olan talebi artırmayabilir. Bu durum dış ticaret hacmini olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.

Son olarak Tablo 2'de yer alan (2) numaralı modelin sonuçlarına göre nominal döviz kurunu gösteren DK değişkeninin Log(IHR) üzerine etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıyken (3) numaralı modelde Log(ITH) üzerine etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu bulgulara göre OECD ülkelerinin para birimlerindeki (nominal döviz kurundaki) yükselmeler, Türkiye'nin OECD ülkelere yaptığı ihracatı artırırken Türkiye'nin OECD ülkelerinden yaptığı ithalatı azaltmaktadır. Bu bulgu, teorik beklentilere uygundur. Ancak OECD ülkeleri için geçerli olan bu teorik etki, gelişmekte olan ülkeler grubu için sonuçları gösteren (5) ve (6) numaralı modellere ait tahmin sonuçlarında görülmemektedir. Daha açık bir ifadeyle nominal döviz kurunun Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerle yaptığı ihracat ve ithalat üzerine etkisi beklentilere uygun değildir. Bu sonucun, gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarının politika aracı olarak kullanılamayacağını ifade eden ampirik çalışmalar üzerinden açıklanması mümkündür.

Sonuç

Çalışmada uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisini incelemek için panel veri yöntemine dayanan genişletilmiş çekim modeli kullanılmıştır. Uygulama bölümü, Türkiye'nin göç aldığı 125 ülkenin 2013-2016 dönemine ilişkin verisini kapsamaktadır.

Örnekleme, OECD üyesi olan 33 ülke ve gelişmekte olan 92 ülkeden oluşmaktadır. Genişletilmiş çekim modelinden faydalanılarak bağımlı değişken olarak ihracat, ithalat ve ikisinin toplamından oluşan toplam dış ticaret olmak üzere üç farklı değişken alınmıştır. Panel çekim modelinde Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki mesafeyi ifade eden uzaklık değişkeni yıllar içinde değişiklik göstermediği için kukla değişken yapısına sahiptir. Bu nedenle uzaklık değişkeni, doğası gereği birçok kukla değişkene dayanan sabit etkiler modelinde kullanılamaz. Ayrıca örnekleme yer alan ülkeler, verisi ulaşılabılır olanlardan oluştuğu için rassal bir seçim söz konusudur. Belirtilen nedenlerle çalışmada yer alan modellerin tamamı rassal etkiler modeliyle tahmin edilmiştir. Panel veri yöntemine dayalı olarak tahmin edilen doğrusal regresyon modellerinde karşılaşılan yatay kesit bağımlılık, değişen varyans ve otokorelasyon gibi sorunlardan arındırılmış bir tahminde bulunmak amacıyla FGLS tahmincisi kullanılmıştır.

Yukarıda yer alan açıklamalar ışığında çalışmanın en temel sonucuna göre 2013-2016 yılları arasında Türkiye'nin diğer ülkelerden aldığı uluslararası göç, Türkiye'nin o ülkelerle yaptığı dış ticareti pozitif etkilemektedir. Bu sonuç, Türkiye'nin hem OECD ülkeleriyle hem de gelişmekte olan ülkelerle yaptığı ticaret için geçerlidir. Ayrıca her iki ülke grubunda uluslararası göçün Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı üzerine etkisi de pozitiftir. Bu sonuçlar Karagöz (2011), Head ve Ries (1998), Bacarrezza ve Ehrlich (2006) ve Faustino ve Leitao (2008) tarafından başka ülkeler için yapılan ampirik çalışmaların sonuçlarıyla tutarlıdır. Çalışmanın temel sonucu, beklentilere uygundur. Bu sonuç, uluslararası göçmenlerin yaşadıkları toplumun refahına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle uluslararası göçün kabul edilebilirliği açısından dış ticaret, önemli bir toplumsal faydaya sahiptir. Çünkü uluslararası göçün bir ülkedeki dış ticaret üzerine pozitif etkisinin o ülkedeki vatandaşlar tarafından bilinmesi göçmenlere bakış açısını iyimser yönde değiştirebilir ya da bir toplumda göçmenlere yönelik negatif tutumların azalmasına sebep olabilir.

Ampirik sonuçlar, dış ticareti temsil eden değişkenler açısından detaylıca incelendiğinde dikkat çekici diğer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu sonuca göre Türkiye'ye gelen uluslararası göçün diğer ülkelerden yaptığı ithalat üzerine etkisi, diğer ülkelere yaptığı ihracat üzerine etkisinden büyüktür. Bu sonuç hem OECD ülkeleri için hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerli bir sonuçtur. Bu sonuç, tercih etkisinin baskın bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Göçmenlerin Türkiye'de nihai mal talebinin bir kısmını ithalat ile karşıladıkları söylenebilir. Bu yorumun net olarak yapılabilmesi için endüstri-içi ticaret oranları üzerinden yeni çalışmalar yapılması önerilebilir. Uluslararası göçün ithalatı ihracattan daha fazla arttırması, Türkiye'ye gelen göçmenlerin nitelikli bir iş gücüne sahip olmamasından kaynaklanabilir. Felbermayr ve Toubal (2012: s. 928), nitelikli iş gücüne sahip göçmenlerin iki ülke arasındaki ikili ticarete ve ülkenin gelişmesine katkıda bulunacağını belirtmektedir. Nitelikli iş gücüne sahip göçmenler, uluslararası ticarete yönelik kayıt dışı engellerin üstesinden gelmeye; dil, kültür veya kurumlarla ilgili iş ilişkilerinin oluşmasına katkıda bulunur. Çünkü nitelikli iş gücüne sahip göçmenler, bir ülkeye göç ettiği zaman o ülkede, kendi ülkesinde üretilen ürünlere yönelik yeni bir piyasa oluşturabilir, sahip oldukları bilgileri o ülkeye daha iyi aktarabilir. Göç alan ülke, göç veren ülkenin mallarını kendi ülkesinde üreterek göç veren ülkenin mallarına yönelik talebi karşılayabilir. Bu noktadan hareketle Türkiye'nin nitelikli

iş gücüne odaklanan göçmen politikası oluşturması gerektiği söylenebilir. Bu alanda kalkınmayı destekleyici yeni kanunlar düzenlenerek özellikle nitelikli iş gücüne yönelik göçü teşvik edici girişimlerde bulunulabilir.

Finansal Destek: Bu makale, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 18.KARİYER.31 numaralı “Dış Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç: Türkiye Üzerine Panel Veri Analizi” başlığı ile Kariyer Destek Projesi olarak desteklenmiştir.

Kaynakça/References

- Antonucci, D., & Manzoçchi, S. (2005). Does Turkey have a special trade relation with the EU? A gravity model approach, Luiss lab on European Economics, *LEEE Working Document*, No. 35.
- Arellano, M. (2003). Panel data Econometrics. Oxford: Oxford University Press.
- Asteriou, D., & Hall, S.G. (2007). Applied Econometrics: a modern approach (revised edition). New York: Palgrave Macmillan.
- Bacarreza, G. J. C., & Ehrlich, L. (2006). The impact of migration on foreign trade: A developing country approach. *Munich Personal RePEc Archive*, No:1090.
- Baltagi, B. H. (2005). Econometric analysis of panel data (Third Edition). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Batra, A. (2004). India's global trade potential: The gravity model approach. *ICRIER Working Paper*, No. 151.
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. Doi: 10.2307/2297111
- Bruder, J. (2004). Are trade and migration substitutes or complements? The case of Germany, 1970-1998. *Working Paper*, University of Rostock, Germany.
- Burger, M. J., Oort, F. G., & Linders, J. M. (2009). On the specification of the gravity model of trade: Zeros, Excess Zeros and Zero-Inflated estimation. *Erasmus Research Institute of Management*, No: 003.
- Buzdağlı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Göç-ticaret ilişkisi: Türkiye'nin Tüketim malı ihracatı üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 65-75.
- Çelebi Boz, F. ve Durmaz, A. (2016). Göçmenlerin uluslararası ticaret üzerine etkisi: Mena Bölgesi'ndeki Türk göçmenler üzerine bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17, 259-272.
- Domingo, G. S., & Silvente, F. R. (2013). Re-examining the migration–trade link using province data: An application of the generalized propensity score, *Economic Modelling*, 32, 247-261. Doi: 10.1016/j.econmod.2013.02.002
- Dunlevy, J. A., & Hutchinson, W. K. (1999). The impact of immigration on American import trade in the late nineteenth and early twentieth centuries. *The Journal of Economic History*, 59(4), 1043-1062.
- Ebmer, R. W. ve Zimmermann, K. F. (1998). East-West trade and migration: The Austro-German case. *IZA Discussion Paper*, No:2.
- Emirhan, P. N. (2014). Uluslararası emek göçü ve dış ticaret arasındaki ilişki: Türkiye için bir uygulama, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14(4), 611-620.
- Erlat, H. (2018). *Panel Data: A Selective Survey*, Ankara: Department of Economics, Middle East Technical University.
- Faustino, H. C., & Leitao, N. C. (2008). Immigration and trade in Portugal: A static and dynamic panel data analysis. *Technical University of Lisbon, Working Paper*, WP 31/2008/DE/Socius.12/2008/DE/Socius.
- Felbermayr, G. J., & Toubal, F. (2012). Revisiting the trade-migration nexus: Evidence from new OECD data. *World Development*, 40(5), 928-937. Doi: 10.1016/j.worlddev.2011.11.016
- Genç, M., Gheasi, M., Nijkamp, P., & Poot, J. (2011). The impact of immigration on international trade: a meta-analysis. *IZA (The Institute for the Study of Labor) Discussion Paper*, No. 6145.
- Ghatak, S., Silaghi, M. I. P., & Daly, V. (2009). Trade and migration flows between some CEE countries and the UK. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 18(1), 61-78. Doi: 10.1080/09638190902757426
- Girma, S., & Yu, Z. (2000). Immigration and trade creation: What can the evidence from Britain tell us? Preperad for the Murphy Institute Conference on *The Political Economy of Migration*, Tulane University, New Orleans, USA.
- Girma, S., & Yu, Z. (2002). The Link between immigration and trade: Evidence from the United Kingdom. *Weltwirtschaftliches*, 138(1), 115-130.
- Golovko, A. (2014). *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Greene, W. H. (2012). Econometric analysis (7th Edition). New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Hausman, J. (1978). Specification tests in Econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271.

- Head, K., & Ries, J. (1998). Immigration and trade creation: Econometric evidence from Canada. *The Canadian Journal of Economics*, 31(1), 47-62.
- Iranzo, S., & Peri, G. (2009). Migration and trade: Theory with an application to the Eastern-Western European integration. *Journal of International Economics*, 79, 1-19.
- Kandemir, O. (2010). *İktisadi Büyüme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Karagöz, K. (2011). Göç-ticaret ilişkisi: Panel çekim modeli. *Sosyoekonomi Dergisi*, 15(15), 55-68.
- Kennedy, P. (2005). *Ekonometri kılavuzu (Beşinci Baskı)*, (M. Sarımeşelive Ş. Açıkgöz, Çev.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Levine, R., & Schmukler, S. L. (2007). Migration, spillovers, and trade diversion: The impact of internationalization on domestic stock market activity. *Journal of Banking & Finance*, 31, 1595-1612. Doi: 10.1016/j.jbankfin.2006.11.001
- Lewer, J., & Berg, H. V. (2008). A gravity model of immigration. *Economics Letters*, 99(1), 164-167. Doi: 10.1016/j.econlet.2007.06.019
- Lin, X., & Yang, X. (2017). From human capital externality to entrepreneurial aspiration: Revisiting the migration-trade linkage. *Journal of World Business*, 52, 360-371. Doi: 10.1016/j.jwb.2016.11.001
- Linnemann, H. (1966). *An econometric study of international trade flows*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Lung, S. M. (2008). *The Impact of International Migration on International Trade: An Empirical Study of Australian Migrant Intake from Asian Countries*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Victoria University, Melbourne, Australia.
- Massey, D. S. (1988). Economic development and international migration in comparative perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383-413.
- Ortega, F., & Peri, G. (2014). Openness and income: The roles of trade and migration. *Journal of International Economics*, 92, 231-251. Doi: 10.1016/j.jinteco.2013.11.008
- Paas, T. (2002). European Integration and EU Eastward enlargement process in international trade: Using a gravity approach for exploring bilateral trade flows. *The 42nd Congress of the European Regional Science Association*, Dortmund, Germany.
- Paas, T. (2003). Regional Integration and International Trade in the Context of EU Eastward Enlargement, *HWWA Discussion Paper*, No: 218.
- Pöyhönen, P. (1963). A tentative model for the volume of trade between countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90, 93-100.
- Sgrignoli, P., Metulini, R., Schiavo, S., & Riccaboni, M. (2015). The relation between global migration and trade networks. *Physica A*, 417, 245-260.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping The World Economy: Suggestion for an International Economic Policy*, New York: A Twentieth Century Fund Study.
- White, R. (2008). Exploring a US immigrant-intra-industry trade link. *Eastern Economic Journal*, 34, 252-262.
- White, R. (2009). Immigration, trade and product differentiation. *Economic Issues*, 14(1), 43-63.
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge: MIT Press.

Ek 1: Ülkeler Listesi

Model	Ülke Listesi
OECD Ülkeleri Modeli	Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Yeni Zelanda, Yunanistan
Gelişmekte Olan Ülkeler Modeli	Afganistan, Arjantin, Arnavutluk, Azerbaycan, Bangladeş, Belarus, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna Hersek, Brezilya, Bulgaristan, Burkina Faso, Cezayir, Çad, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Endonezya, Etiyopya, Fas, Fildişi Sahili, Filipinler, Filistin, Gabon, Gana, Gine, Gine- Bissau, Guatemala, Güney Afrika, Gürcistan, Hırvatistan, Hindistan, Irak, İran, Kamboçya, Kamerun, Karadağ, Kazakistan, Kenya, Kırgızistan, Kolombiya, Komor Adaları, Kongo, Kosta Rika, Kuveyt, Küba, Letonya, Liberya, Libya, Litvanya, Lübnan, Madagaskar, Makedonya, Malavi, Malezya, Mali, Malta, Mısır, Moldova, Moritanya, Mozambik, Myanmar, Nepal, Nijerya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Özbekistan, Pakistan, Peru, Romanya, Rusya, Senegal, Sırbistan, Sierra Leone, Singapur, Somali, Sri Lanka, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tacikistan, Tanzanya, Tayland, Togo, Tunus, Türkmenistan, Uganda, Ukrayna, Ürdün, Venezuela, Vietnam, Zambiya, Zimbabve

Ek 2: Tanımlayıcı İstatistikler

OECD Modeli										
	Log(IHR)	Log(ITH)	Log(DT)	Log(GOC)	Log(GSYH)	Log(GSYHTR)	Log(UZAK)	Log(NFS)	Log(NFSTR)	DK
Ortalama	19,45	19,07	20,21	6,52	25,21	27,52	8,20	16,58	18,16	0,96
Medyan	19,54	19,24	20,27	6,37	25,03	27,52	8,20	16,57	18,16	0,24
Maksimum	23,44	23,95	24,35	11,91	30,55	27,58	9,71	21,04	18,19	9,99
Minimum	13,81	6,90	15,20	2,70	20,15	27,47	6,24	12,68	18,14	0,01
Standart Hata	1,87	2,58	1,97	2,00	1,97	0,045	0,76	1,47	0,01	1,36
Çarpıklık	-0,29	-0,71	-0,16	0,32	0,10	0,051	-0,22	0,12	-0,01	1,96
Baskıklık	2,86	4,64	2,42	2,41	2,71	1,07	2,43	3,59	1,64	9,43
Gelişmekte Olan Ülkeler Modeli										
	Log(IHR)	Log(ITH)	Log(DT)	Log(GOC)	Log(GSYH)	Log(GSYHTR)	Log(UZAK)	Log(NFS)	Log(NFSTR)	DK
Ortalama	20,63	21,09	21,64	6,92	26,87	27,52	8,12	16,46	18,16	1,87
Medyan	20,50	21,08	21,68	7,00	26,82	27,52	7,93	16,20	18,16	2,52
Maksimum	23,44	23,90	24,35	11,22	30,55	27,58	9,71	19,59	18,19	4,15
Minimum	16,45	16,81	17,34	3,13	23,46	27,47	6,72	12,68	18,14	0,01
Standart Hata	1,48	1,47	1,43	1,74	1,51	0,04	0,74	1,51	0,01	1,30
Çarpıklık	-0,27	-0,60	-0,53	-0,01	-0,02	0,05	0,59	-0,35	-0,02	-0,32
Baskıklık	2,91	3,39	3,31	2,92	2,96	1,07	2,54	3,07	1,64	1,47

Ek 3: Korelasyon Matrisleri

OECD Modeli										
	Log(IHR)	Log(ITH)	Log(DT)	Log(GOC)	Log(GSYH)	Log(GSYHTR)	Log(UZAK)	Log(NFS)	Log(NFSTR)	DK
Log(IHR)	1									
Log(ITH)	0,876	1								
Log(DT)	0,942	0,984	1							
Log(GOC)	0,780	0,809	0,820	1						
Log(GSYH)	0,677	0,783	0,769	0,727	1					
Log(GSYHTR)	-0,022	0,062	0,026	-0,024	0,029	1				
Log(UZAK)	-0,328	-0,216	-0,256	-0,111	0,347	0,001	1			
Log(NFS)	0,647	0,771	0,748	0,634	0,888	-0,004	0,290	1		
Log(NFSTR)	0,028	-0,061	-0,024	0,021	-0,024	-0,918	0,001	0,005	1	
DK	0,357	0,207	0,260	0,306	0,084	-0,129	-0,236	0,022	0,146	1

Gelişmekte Olan Ülkeler Modeli										
	Log(IHR)	Log(ITH)	Log(DT)	Log(GOC)	Log(GSYH)	Log(GSYHTR)	Log(UZAK)	Log(NFS)	Log(NFSTR)	DK
Log(IHR)	1									
Log(ITH)	0,718	1								
Log(DT)	0,937	0,881	1							
Log(GOC)	0,664	0,451	0,628	1						
Log(GSYH)	0,571	0,766	0,726	0,281	1					
Log(GSYHTR)	0,035	0,016	0,032	-0,122	0,020	1				
Log(UZAK)	-0,527	-0,185	-0,379	-0,567	0,128	-0,001	1			
Log(NFS)	0,243	0,490	0,423	0,268	0,739	-0,011	0,287	1		
Log(NFSTR)	-0,033	-0,008	-0,030	0,131	-0,017	-0,918	2,756	0,0125	1	
DK	0,093	0,022	0,040	-0,070	-0,009	-0,052	-0,224	-0,356	0,056	1

